

Bokhove, Niels

"To zdejší beznadějně městečko" : Olomouc jako kolébka Aimé van Santenovy kafkovské vize

Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 1999, vol. 13, iss. Sonderheft, pp. [269]-290

ISBN 80-210-2055-5

ISSN 1211-4979

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/105908>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NIELS BOKHOVE

„TO ZDEJŠÍ BEZNADEJNÉ MĚSTEČKO“. OLOMOUC JAKO KOLÉBKA AIMÉ VAN SANTENOVY KAFKOVSKÉ VIZE

Prastaré moravské městečko, kde toto píši, mi slouží jako model a zkušební kámen pro všechny historické představy, které mám o střední Evropě. A dále mi zde byla také nechtěně vnucena úplně kafkovská nálada. Když se tady večer člověk za špatného osvětlení brodí sněhem kolem těch masivních kvádrů nebo kolem omítnutých budov ošklivých barev, zdá se být Kafka skoro přebytečným. Ale i když se za dne pokoušíte získat distribuční bóny (většinou musíte přijít další den znovu) nebo si vyřídit běžné formality, zdá se, že zde panuje staletí staré dědictví byrokratického idiotismu. *Das Schloß* (Zámek) je proti tomu úplně idyla.

Toto napsal nizozemský slavista Aimé van Santen (alias Jan Molitor; Molitor bylo dívčí jméno jeho matky) ve svém příspěvku pro zvláštní vydání jednoho nizozemského literárního časopisu věnovaného Kafkovi, když v letech 1947–1951 pobýval coby univerzitní profesor nizozemštiny v Olomouci. Olomouc představovala pro Van Santena „jedno z mála míst na světě, kde člověk *cítí* minulost, zvláštní senzací.“ Někdy však býval Olomouci také méně nakloněn, a to ji pak nazýval „otravným městečkem“, „učiněnou dírou, zajímavou pouze pro historiky, něco jako Delft.“¹ V dopise přátelům z Den Haagu napsal:

Nu a pak ještě to beznadějně městečko, někdy se tu skoro dusím a musím psát, abych měl alespoň dojem, že jsem přece jenom nějakým způsobem se vzdělaným světem v kontaktu, jinak bych se tu samou bídou úplně usoužil. Samozřejmě jsem šťastný, že zde mohu ještě alespoň jeden rok zůstat, protože

---

¹ Aimé van Santen [dále: A. v. S.], „Kafka en de Tsjechen“, in: *Litterair Paspoort*, 4 (1949), 29, str. 101–102; *ibid.*, „Tsjechoslowaakse Notities [III]“, in: *Kroniek van Kunst en Cultuur*, 9 (1948), č. 11, str. 324; dopis Maxi de Jongovi, Olomouc, 2. 1. 1948 [?] (Ned. Letterk. Museum & Documentatiecentrum, Den Haag, sign. S 175. S poděkováním muzeu za povolení nahlédnout do archivu). Pokud u citovaných dopisů není uveden odesílatel, jedná se vždy o Aimé van Santena.

to znamená osvobození od těch nejhorších starostí, ale to, čemu se říká legrace, tady nenajdeš dokonce ani výjimečně.²

To však ve skutečnosti neznamenalo, že by kontakty Van Santena v Olomouci byly také tak „otravné“ a „beznadějně“, bylo tomu spíše právě naopak:

Seznámil jsem se teď se zdejšími lidmi, ti mě dokážou pochopit (s Milošem Kratochvílem, viz. Barok & Mol.; Pavlem Eisnerem, českým intelektuálem židovského původu). Narazil jsem tak na mocný vnitřní pramen – s těmito lidmi se dá mluvit; víc zatím nepotřebuji.

Van Santen poslal tuto zprávu začátkem června 1948 svému příteli Paulu Rodenkovi do Nizozemí.³ Přibližně o měsíc dříve mu napsal o určitém druhu „národního existencialismu“, o „legračním historickém termínu“, který podle něj představuje nový přístup k literatuře: „Já sám jsem nevynechal ani jedno Kafkovo dílo kvůli historii. Stejně jako jsi ty udělal z Achterberga existenciálního svatého [...], udělám i já z různých lidí historické svaté.“ Sjoerdu Leikerovi napsal tentýž měsíc: „Úplně se přeorientoávám na dějiny kultury, v současnosti už ve mně to čistě literární nevzbuzuje žádný zájem.“⁴ O měsíc později nazval tento nový přístup „*antropologií střední Evropy*. [...] Cítím, že je tady materiál pro nový důležitý vědní obor, který bude z části historický a z části literární (intuitivní)“.⁵

Tyto pasáže zaznamenávají obrat v přístupu Aimé van Santena k literatuře – zvláště pak k té Kafkově – a k tomuto obratu došlo v Olomouci. Ve svém příspěvku bych chtěl za pomoci nových, nepublikovaných materiálů sledovat, proč a jak se Aimé dostal do Olomouce, co se mu tam přihodilo a jak to nakonec vše vedlo koncem roku 1950 k obhájení dizertace o Kafkovi, která nesla název *Asmodai in Prag* (*Asmodai v Praze*), a k zajímavé monografii stejného názvu, vydané krátce po promoci začátkem roku 1951. Tímto způsobem přináším současně příspěvek k biografii tak pozoruhodného člověka, jakým byl Aimé van

² Dopis Jeanne a Jacobovi Evenhuisovým, Olomouc, 29. 11. 1948 (Archiv Aimé van Santena, ve správě Daisy Wolthersové, Den Haag [dále: arch. AvS/DW].) Chtěl bych zde vyjádřit své srdečné díky Daisy Wolthersové, která byla pověřena správou Van Santenovy pozůstalosti, a také jeho dcery Nadje van Santenové za pomoc, kterou mi obě prokázaly.

³ Dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 2. 6. 1948 (arch. AvS/DW). – Poznámkou „Barok & Mol.“ měl Aimé na mysli jeden článek M. V. Kratochvíla (viz pozn. 23).

⁴ Dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 26. 4. 1948; post scriptum Sjoerdu Leikerovi pod poznámkou „Tsjechische geschiedenis en haar perspectief“, Olomouc, 1/12. 5[?]. 1948 (arch. AvS/DW).

⁵ Dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 11. 7. 1948 (arch. AvS/DW). Srovnej s dopisem Sjoerdu Leikerovi, Olomouc, 12. 11. 1948, P. S.: „Napsal jsem milou knížečku o Čapkovi a chtěl bych něco dokázat v souvislosti s Kafkou...“

Santen, a k historii recepce Kafkova díla v Nizozemí.⁶ Dále tento příspěvek podnítila má osobní fascinace člověkem, jakým byl Aimé van Santen.

Protože období mezi lety 1945–1950 je v životě Aimé van Santena poměrně nejasné, pátral jsem v několika archivech: v Olomouci, kde se našla zejména jeho dizertace,⁷ a dále na Ministerstvu zahraničních věcí v Haagu.

Aimé van Santen, narozený v Rotterdamu roku 1917, tedy v roce Ruské revoluce, začal studovat roku 1940 v Leidenu slavistiku pod vedením Nicolaase van Wijka (1880–1941). Na jaře roku 1944 bylo v Leidenu a v Rotterdamu několik razíí, Aimé van Santen se zde již necítil bezpečně, přešel pěšky přes linie a dostal se na osvobozený jih Nizozemí, kde se ukrýval v jezuitském klášteře a přednášel mnichům o Dostojevského *Vzpomínkách ze suterénu*. Brzy poté dostal úvazek na dočasnou univerzitu, kterou zřídila nizozemská vláda v Eindhovenu.⁸

Zde dostal Van Santen nápad, že by se mohl jako slavista uplatnit v diplomatických službách ve východní Evropě. Proto se koncem října 1944 přihlásil u vojenského komisaře pro východní Brabantsko, který o tom informoval Ministerstvo zahraničních věcí v Londýně. Toto napsal vojenský komisař nizozemskému velvyslanci v Bruselu:

Pan Van Santen nepřichází podle mého názoru v úvahu pro jmenování do konzulární nebo diplomatické služby (uchází se také pouze o takové místo, kde

⁶ Aimé van Santen, *Asmodai in Prag*. Dizertace Univ. Palackého, Olomouc, 1950. 64 stran. (UB Olomouc: II 203380); J. Molitor [dále: J. M.], *Asmodai in Praag. Franz Kafka, zijn tijd en zijn werk* ('s-Graveland: De Driehoek, 1950 [leden 1951]) (Paria Reeks); nové vydání pod názvem *Franz Kafka, zijn tijd en zijn werk*. ('s-Gravenhage: BZZTôH, 1979) (citováno z první edice). Viz také dále k recepci: Niels Bokhove, *'Reiziger in scheerapparaten': Kafka in Nederland en Vlaanderen [...]* (Amsterdam: Querido, 1984), str. 84–86.

⁷ Na tomto místě bych chtěl poděkovat také Ludvíku Václavkovi za pomoc, kterou mi nabídl při mém pátrání v Olomouci v červnu 1996.

⁸ Biografické údaje o Aimé van Santenovi jsem získal v následujících publikacích: Hans van Straten, „Gesprek met Molitor“, in: Robert Joseph, G. J. de Rook, Daisy Wolthers (red.), *Molitor. Een keuze uit zijn werk* (Bloknoot-special, [4. série, č. 1]) ([Arnhem]: Aarsen, [1977]), nečíslováno; Igor Cornelissen, „Op eigen kracht. Het overvolle leven van taaltheoreticus, schrijver, slavist en beeldend kunstenaar Aimé van Santen – en zijn protest tegen de taal“, in: *Vrij Nederland*, 7. 11. 1987 (Cornelissen mi dal k dispozici přepis původní nahrávky, za což mu patří můj dík); Hans van Straten, „Dood van Aimé“, in: *Het Oog in 't Zeil*, 5 (1987/88), 4, str. 62–65. Dále jsem použil rozhovory s Daisy Wolthersovou a Nadjou van Santenovou, dcerou Aimého (Den Haag), a nový, blíže určený archivní materiál. O přednášce pro jezuitu viz: dopis Sjoerdovi Leikerovi, Olomouc, 12. 5. 1948: „Jednou jsem přednášel o Dostojevském pro třisetlennou společnost papeženců. Mělo to mimořádný úspěch. Vůbec nic jsem si neptipravil. Bylo to někde u belgických hranic [Posterholt], kde se bernardíni připravovali na misie ve východní Evropě. Byl to triumf, když mi tehdy řekli, že tam byl i Becker a neuspěl!“ Becker byl kolem roku 1948 pravděpodobně profesorem nizozemštiny v Brně, jemuž Aimé vyčítal, že „mi z větší části otrávil život v Holandsku“ a „měl z větší části na svědomí jeho nenávisť k Holandsku“ (dopis Sjoerdovi Leikerovi, Olomouc, 3. 4. 1848) [arch. AvS/DW]. Přednáška vyšla později pod názvem „Dostojevski, existenciel romanticus“, in: *Podium*, 4 (1947/48), str. 262–273.

by mohla být využita jeho znalost ruštiny a polštiny). Pokud se ukáže, že by mohl být využit, lze ho spíše doporučit, protože Ministerstvo zahraničních věcí by rádo uvítalo ruský mluvčí a píšící úředníky. Později bude pravděpodobně možné uvážít jeho případné vyslání do Polska na základě pracovní smlouvy na dobu určitou.

Telegramem velvyslance v Bruselu byl Aimé van Santen 20. června 1945 konečně povolán k ministrovi zahraničních věcí v Londýně panu JUDr. E. N. van Kleffensovi. Měsíc předtím, pravděpodobně ihned po osvobození severního Nizozemí, složil v Leidenu kandidátskou zkoušku ze slavistiky.⁹ Van Kleffense zaujala Praha – Van Santen tam přijel v srpnu 1945 na jeden rok, oficiálně jako asistent nebo jako první sekretář „chargé d'affaires“, aby tak přispěl ke zřízení nizozemského vyslanectví.

Van Santen se velice záhy zasadil o oboustranný styk mezi oběma zeměmi v oblasti kultury: v souvislosti s žádostí různých českých vydavatelů o nizozemskou literaturu vhodnou pro překlady, napsal – bezvýsledně – dopis nizozemskému ministerstvu školství, aby zájem o nizozemské knihy ocenilo; sám si sehnal jeden exemplář *Knihy apokryfů* Karla Čapka, který o čtyři roky později vyšel v jeho překladu.¹⁰ Pro Van Santena osobně bylo důležité seznámení s jeho budoucí ženou, Ukrajinkou Jevgenií Haničenkovou (*1924), která tehdy kvůli určité zprávě navštívila nizozemské vyslanectví. Byla pracovnící sovětského velvyslanectví, ale pracovala vlastně pro TASS, jejíž prodlouženou rukou bylo toto velvyslanectví, a dále pro Rudou armádu. „To, že jsem se oženil s Ruskou, není vůbec náhoda. Cítím se dekadentně, mizerně a ničemně, a pouze slovanská krev mi může pomoci“, napsal později svému příteli do Holandska.¹¹ Brzy vyjádřil Aimé van Santen přání stát se kulturním atašé, t.j. získat funkci, „na niž

⁹ A. v. S., „Curriculum vitae“, prosinec 1944 (Londons archief 1940–45, Ministerstvo zahraničních věcí, Den Haag, A. S. B5, spis A. van Santen [dále: arch. LA/AvS]); dopis Ministerstva zahraničních věcí velvyslanci v Bruselu, Londýn 16. 1. 1945 (ibid.). I.h.b. zachoval se telegram velvyslanectví v Belgii na Ministerstvu zahraničních věcí, Brussel 20. 6. 1945: „Dopis cw váš dopis č. 255 | dnes mě navštívil vantsanten a sdělil mi, že ačkoliv ještě nemá ukončená studia, umí plyně hovořit rusky a překládat stop je připraven nastoupit ihned do služby a mohl by na škole v londýně pokračovat ve slavistice stop prosím o odpověď obraťte, abych ho mohl, pokud si to tak budete přát, poslat do londýna = [B. Ph. Baron] HARINXMA [thoe Slooten]“ (ibid.).

¹⁰ Jan Molitor, „Een Tsjechisch tijdschrift“, in: *Kroniek voor Kunst en Kultuur*, 9 (Juni), str. 189; Jan Molitor, „Onze litteratuur in het buitenland“, in: *Podium*, 4 (1947/48), str. 762; Jan Molitor, „Čapeks Apocryphenboek“, in: *Litterair Paspoort*, 3 (1948), 20 (Tijden), str. 122–124; Karel Čapek, *Knihy apokryfů*. Vyd. Miroslav Halík (Spisy bratří Čapků, 47) (Praha: F. Borový, 1945); Karel Čapek, *Kleine apocriefen*. Překlad a komentář: Aimé van Santen (Amsterdam: J. van Campen, 1949).

¹¹ Možná že proto napsal Hans van Straten, přítel v Nizozemí, omylem Maxi de Jongovi, společnému příteli: „Aimé je v Moskvě!“ (Dopis z 6. 10. 1945, Leiden; archiv Hanse van Stratena, složka „Korespondence s Maxem de Jongem“ [dále: arch. HvS/MdJ]). – Na tomto místě bych chtěl poděkovat Hansi van Stratenu za to, že mi umožnil nahlédnout do korespondence.) Dopis Sjoerdovi Leikerovi, Olomouc, 3. 4. 1948 (arch. AvS/DW).

mám nárok“ – jsa v tom podporován českým vyslancem v Londýně a Martinusem Nijhoffem, tehdejším poradcem nizozemského ministra školství, náboženským fenomenologem prof. Gerardem van der Leeuwem – jeho charakter a chování bohéma [!] se však zdálo být v rozporu s panující diplomatickou kulturou, což vedlo k tomu, že byl koncem února 1946 propuštěn. Vyslanec A. Merens ho shledal „nevhodným [...] pro jakoukoli práci na tomto vyslanectví“ a ani pro funkci kulturního atašé „se vůbec nehodil.“¹² Na jaře roku 1946 se Aimé vrátil, mezitím už asi ženatý, zpátky do Nizozemí, ale neopomněl zde navštívit ministerstvo školství s návrhem na sérii článků o nizozemské literatuře a umění pro zahraniční velvyslanectví. Kromě toho navštívil různé vydavatele, ale nikde nebyl vyslyšen. Také seznam požadovaných knih, který sestavil spolu s Martinusem Nijhoffem a který vyšel „tak či onak“ dokonce v českém tisku, se minul účinkem.¹³

Co dělal Aimé van Santen v Nizozemí až do svého odjezdu do Olomouce na podzim roku 1947, není zcela zřejmé. Je ale známo, že se musel dostavit před denacifikační komisi kvůli obvinění, že „přijal peníze z německých rukou“, aby jimi mohl financovat studium. Mohl tak konečně složit v Leidenu státní zkoušku ze slavistiky a spolu s Paulem Rodenkem se rozhodl založit časopis *Oost-Europa – recente berichten en voorlichting* (Východní Evropa – současné zprávy a informace), který se však dožil pouze nultého vydání. Začal publikovat pod pseudonymem Jan Molitor; začátkem roku 1947 debutoval v časopise *Columbus*

12 Daisy Wolthers, „Fragmenten uit werk van Jan Molitor“, přednáška v Groningenu, strojopis, leden 1994, str. 1; dopis Sjoerdovi Leikerovi, Olomouc, 1. 5. 1848 (arch. AvS/DW); dopis vyslance A. Merense Ministerstvu zahraničních věcí, Praha 23. 1. 1946 (archiv vyslanectví v Praze [1949] 1945–1951 [1952], Ministerstvo zahraničních věcí, Den Haag [dále: arch. GP], inv. 181: „Části týkající se zaměstnanců pracujících na vyslanectví, 1946–1950“). – K Van der Leeuwovi a Nijhoffovi viz: Hans van Dulken, „De cultuurpolitieke opvattingen van prof. dr. G. van der Leeuw (1890–1945)“, *Kunst en beleid in Nederland* [I] (Amsterdam: Boekmanstichting/Van Gennep, 1985), str. 146. Van der Leeuwovým žákem a následovníkem byl Fokke Sierksma, později redaktor *Podia* a jako takový také známý Aimého (viz: Fokke Sierksma, *Prof. dr. G. van der Leeuw, Dienaar van God en hoogerlaar te Groningen*. Amsterdam: Wereldvenster, 1951).

13 Jan Molitor, „Onze litteratuur in het buitenland“, str. 762, kde lze najít více k jeho dflu (a ke konfliktům s kolegy!). O jaký časopis se zde jedná, se mi bohužel nepodařilo zjistit. – Na jaře 1948 se v Praze na nizozemském vyslanectví přemýšlelo o vhodném následovníkovi paní M. J. Vorrinkové, která byla dosud překladatelkou a vedle toho také lektorkou nizozemštiny na pražské Vysoké škole ekonomické a na univerzitě (a již „řadu let“ žila s hrabětem Piem Lazarim, který byl kdysi ženatý s maďarskou princeznou [dopis vyslance Ministerstvu zahraničních věcí, Praha 3. 12. 1948]). Paní Vorrinková vyslanci poradila: „Nebylo by vhodné, kdyby v. Santen (lektor v Olomouci) nebo nějaký jiný nizozemský komunista nastoupil na mé místo.“ („Poznámky paní Vorrinkové“, říjen 1948). Srovnej s dopisem vyslance Ministerstvu zahraničních věcí, Praha 5. 11. 1948: „...je třeba se obávat toho, že pokud paní Vorrinková ukončí pracovní poměr [...], bude se brát v úvahu komunista A. van Santen.“ (arch. GP, inv. 181) Van Santenovi byly neprávem připisovány sympatie ke komunistům, protože jeho bratr Joop byl v Nizozemí členem Senátu parlamentu za nizozemskou komunistickou stranu CPN.

sbírkou čtyřiceti aforismů a dále uveřejnil několik článků o umění a literatuře Sovětského svazu a Polska.¹⁴

Po válce bylo nutné znovu vybudovat Československo. V rámci kulturní smlouvy, která existovala mezi Československem a Nizozemím již od roku 1937 a předvíдалa explicitně 'organisation [...] de cours universitaires de langue néerlandaise en Tchécoslovaquie [...] par l'échange de professeurs ou de lectures ou autrement' (organizování univerzitních kurzů nizozemského jazyka v Československu),¹⁵ byl Aimé van Santen v létě 1947 požádán, aby přednášel na Univerzitě Palackého v Olomouci nizozemskou jazykovědu a literární vědu. Proč o to byl požádán právě on, není zcela zřejmé. Že zde sehrálo svou roli i jeho postavení na pražském vyslanectví, je nasnadě. Je možné, že se také znal s českým filozofem-sociologem prof. dr. Josefem L. Fischerem (1894–1972), který se za války ukrýval v nizozemském polderu Noordoostpolder (a tím se stal 'velkým přítelem Holandska') a který byl po krátkém děkanském období na brněnské univerzitě roku 1946 jmenován rektorem olomoucké univerzity.¹⁶ V říjnu 1947 odjeli Van Santenovi do Olomouce a našli si zde byt na Palackého č. 8. Oba byli zaměstnáni jako lektoři, ona učila ruský jazyk. (Později se v jedné nizozemské sbírce žertem vydával za zeměměřiče – „a takto si povšiml oné země, v níž přijali Kafkův svět“ – pochopitelně odkazujíc na zeměměřiče K. z románu *Das Schloß*.¹⁷)

V rámci tohoto příspěvku je důležitá ta skutečnost, že se Aimé van Santen chopil příležitosti a v Olomouci zároveň pokračoval ve studiu slavistiky, které chtěl ukončit promócí. V rámci příprav na toto studium se zúčastnil v roce 1947–48 seminářů o ruském jazyce a o anglické jazykovědě a literární vědě.

¹⁴ „Tussen Jan Molitor en Ippolyt Wrochow“, in: *Columbus*, 2 (1947), 1, str. 118–125. Dále: „Shakespeare in Rusland“, in: *Litterair Paspoort*, 2 (1947), 10; „Opmerkingen over nieuwe toegepaste kunst uit de Sowjet-Unie“, *Criterium*, 2 (1947), str. 459–460; „Mickiewicz en de romantiek“, in: *Litterair Paspoort*, 2 (1947), 11, str. 8–9; „De hedendaagsche muziek in Polen“, in: *Mensch en Melodie*, 2 (1947), 12, str. 386–390.

¹⁵ „Propositions concernant les relations intellectuelles et artistiques entre le Royaume des Pays-Bas et la République Tchécoslovaque“, in: *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, č. 28, čl. 2. V roce 1946 měl nizozemský vyslanec v Praze – neprávem – pochyby, zda tato smlouva vůbec existuje (dopis vyslance A. Merense Ministerstvu zahraničních věcí, Praha 11. 12. 1946 (archiv diplomatické služby, Ministerstvo zahraničních věcí, Den Haag [dále: arch. DD], kód 8, období 1945–54, inv. 810.1: „Intelektuální a umělecké vztahy s Nizozemím 1946–47“, kartón 279)). Smlouva byla v platnosti do roku 1972.

¹⁶ A. v. S., „Tsjechoslowaakse Notities – I“, in: *Kroniek van Kunst en Cultuur*, 9 (1948), 2, str. 63; *Československý biografický slovník* (Praha: Encyklopedický institut ČSAV, 1992), str. 146. – Fischer měl v květnu 1946 přednášku o „Hnutí odboje v Nizozemí“ u příležitosti vzniku Československo-nizozemského spolku v Praze, jejímž vicepředsedou byl jmenován. Členy byli mj. premiér Zdeněk Fierlinger a malíř Emil Filla (Dopis vyslance A. Merense Ministerstvu zahraničních věcí, Praha 1. 6. 1946 [arch. DD, inv. 810.1: „Intelektuální a umělecké vztahy s Nizozemím 1946–47“, kartón 279]).

¹⁷ A. v. S., „Franz Kafka“, in: *Singel 262 – Tweeëntwintig biografieën* (Amsterdam: Querido, 1951), str. 59.

Měl v úmyslu napsat diplomovou práci *Essay on Diabolism and the Satan in Modern Literature* (Esej o diabolismu a Satanovi v moderní literatuře). „Doktorát si tady udělám, t.j. obhájím a habilituji se přímo prací o Satanovi (částečně přepracovanou), to jsem ještě zapomněl připsat. Jenom je zde spousta formalit, chápeš“, napsal v srpnu 1948 ještě optimisticky Rodenkovi. O několik měsíců později to již neviděl tak růžové: „Vlastně jsem tu byl celý rok jen tak pro nic za nic, doktorát budu dělat v Brně, protože tady vyžadují tolik trapných formalit, že je to k smíchu.“ Za půl roku, v polovině roku 1949, mu jeho promotovi, J. Albrecht (angličtina) a Josef Kvapil (francouzština), zamítli záměrně jeho dizertaci, protože šlo o práci spíše „filozoficko-žurnalistickou“ než vědeckou, jež nepatří do oblasti srovnávací literární vědy, ale dotýká se spíše problémů „filozoficko-náboženských“, struktura ani cíl této práce nebyly zřejmé, pojmy nebyly definovány a nebyly uvedeny prameny. Současně mu nabídli pomoc při jejím přepracování, ale Aimé „prostě odmítl na své satanské dizertaci ještě něco změnit“.¹⁸ Je možné, že již tehdy uvažoval o zpracování své studie o Franzi Kafkovi, kterou se již nějaký čas zabýval. Každopádně to ovšem znamenalo odložení promoce.

Jak jsem se zmínil už na začátku, na nápad napsat svou vlastní studii o Kafkovi přišel Van Santen v polovině roku 1948.¹⁹ Odkud se vzal Kafka a odkud ten „důležitý nový vědní obor, napůl historický a napůl literární“, který v roce 1950 vyústil v dizertaci *Asmodai in Prag* a v nizozemskou monografii stejného názvu, doplněnou statí *Franz Kafka, zijn tijd en zijn werk* (Franz Kafka, jeho doba a jeho dílo)?

Ale dovolte mi nejprve říci něco k otázce, kdy a jak se Van Santen seznámil s Kafkovým dílem. V jeho dokumentech jsem se setkal s poměrně neznámým nizozemským článkem o Kafkovi z roku 1938,²⁰ ale nedá se doložit, že jej Aimé znal již téhož roku. Kromě toho znal Vestdijkovy velké a důležité eseje o Kafkovi z roku 1939.²¹ Zajímavější však je, že básník Max de Jong nejen že už v letech 1940/41 seznámil nadšeně své známé v Utrechtu s Kafkovým dílem,

18 *Absolutorium* [...], fakulty filosofické Univerzity Palackého, Aimé van Santen, 19. 5. 1949 a J. Albrecht & J. Kvapil, „Společný posudek práce p. Aimé van Santen“, Olomouc, 23. 6. 1949 (Arch. Univerzity Palackého Olomouc [dále: arch. PUOJ]). Dopisy Paulu Rodenkovi, Olomouc, 16. 8. 1948 & konec května 1950 (arch. AvS/DW).

19 Pasáž „Rukopis od ‚Asmodai‘ bych měl raději zpátky; jednu část z toho bych sám přepsal na stroji pro Col.[umba] (pokud to ještě budeš potřebovat)“ z pohlednice Rodenkovi, Den Haag 22. 9. 46 (arch. AvS/DW), potom co s ním Aimé přerušil přátelství, muselo jít o jiný manuskript *Asmodai in Praag*. Části knihy *Asmodai in Praag* musel napsat zřejmě jako samostatnou pasáž knihy (str. 32) už v roce 1947.

20 P. P. J. van Caspel, „Franz Kafka. Strijd in de stilte“ I & II, in: *Perspectieven van wordende cultuur*, 5 (1938), 2 (únor), str. 26–31; 3 (březen), str. 50–54 (nachází se v arch. AvS/DW). Je zajímavé, že vyšel u stejného nakladatelství, t. j. u De Driehoek, jako Aimého *Asmodai in Praag*.

21 *Asmodai in Praag*..., str. 86. Srov. S. Vestdijk, „De realiteit bij Franz Kafka“, in: id., *Lier en lancet* (Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1939), str. 285, pozn. č. 3.

zvláště pak s povídkou *Ein Hungerkünstler* (Umělec hladu), ale rok poté se sám v Leidenu s Aimé van Santenem seznámil.²² Dá se tedy předpokládat, že Aimého, jenž se jako slavista soustředil spíše na autory typu Gogola a Dostojevského, upozornil na Kafku De Jong. Aimé ve svém článku z roku 1948 zmiňuje jistého Ralpa van Braambeeka, který mu ukázal humor u Kafky. Za tímto Van Braambeekem se schovává matematik Jim Dekker, který se – podle jeho vlastních slov – přátelil s Aimé van Santenem v letech 1945–47 (přesněji šlo o období od začátku roku 1946 do října 1947, jinak byl Van Santen v Československu). V jejich literárních kruzích – kam patřili také Hans van Straten, Emile van Moerkerken, Max de Jong a pravděpodobně i Louis Lehmann – se zřejmě v té době často mluvilo o Kafkovi, ale sám Dekker (v srpnu 1947 emigroval do Spojených států) považoval za „nepravděpodobné“, že by Van Santena dovedl ke Kafkovi. Dekker sám se s Kafkou seznámil asi už ve třicátých letech díky článkům mimo jiné od Menna ter Braaka.²³ Nejstarší zmínku o Kafkovi v díle Van Santena představuje krátký článek z roku 1947, kde zmiňuje Kafkovy *Forschungen eines Hundes* (Výzkumy jednoho psa).²⁴

Právě v letech 1947–48 se těšila velkému zájmu českých publikací Kafkova osoba a jeho dílo – a zvláště pak ‚anonymní‘ role Prahy v jeho díle. Tak vyšly v tomto období v *Kritickém měsíčníku* tři různé články od Pavla Eisnera o Kafkovi, mezi nimi také jeden o pražském pozadí jeho děl; kopie tohoto článku se nachází ještě ve Van Santenově archivu. Aimé van Santen navíc Eisnera, „českého intelektuála židovského původu“²⁵, znal osobně. V roce 1947 vyšla sbírka *Franz Kafka a Praha* s příspěvky Hugo Siebenscheina, Edwina Muira (překládal Kafku do angličtiny), Emila Utitze (Kafkova spolužáka) a Petra Demetze, který sbírku sestavil. Aimé tuto sbírku znal a navíc ji v březnu 1948 recenzovali Eisner a Van Santenův pozdější promotor Pavel Trost²⁶. V roce 1948

22 Niels Bokhove, „Perdok en het hondje“, in: *Kafka-Katern*, 2 (1994), 1, str. 6 (na základě ústní informace malife Perdoka (= Henk Schellevis), 14. 2. 1993); Van Straten, „Dood van Aimé“, str. 62.

23 Jan Molitor, „Barok en molochisme“, in: *Podium*, 4 (1947/48), 11/12 (srpen/září), str. 699 (srov. „Franz Kafka“, *Singel* 262, str. 61: „Abychom se mohli smát Kafkovi, tak jak to dělá jeden z mým přátel...“). Dopis Jima Dekkera mně osobně, Princeton, 4. 7. 1996. Srov. Dopisy Maxe de Jonga Hansu van Stratenovi, Amsterdam, konec dubna 1947 & asi 1. 5. 1947 (arch. HvS/MdJ); Max de Jong, *Dagboek* (Utrecht: bez údajů, [1990]), II: 1949, str. 120.

24 „Opmerkingen...“, str. 460.

25 „Franz Kafka a Praha“, in: *Kritický měsíčník*, 9 (1948), str. 66–82 (kopie v arch. AvS/DW); dříve vydal Eisner pod pseudonymem Faber: „Poznámka ke Kafkovi“, in: *ibid.*, 8 (1947), str. 205, a „Goethe – Kafka – Heine“, in: *ibid.*, str. 473, a později „Ke Kafkovi et cons.“, in: *ibid.*, 9 (1948), str. 255–256. O kontaktu Aimé van Santena s Eisnerem viz: dopis Rodenkoví, Olomouc, 2. 6. 1948 (arch. AvS/DW); Jan Molitor, „Kafka en de Tsjechen“, str. 101.

26 *Franz Kafka a Praha. Vzpomínky/Úvahy/Dokumenty* (Praha: V. Žikeš, 1947) (Eisnerova recenze in: *Kritický měsíčník*, 9 [1948], str. 143–147; Trostova recenze in: *List Sdružení moravských spisovatelů*, 2 [1947/48]. Jan Molitor, „Boheemse reisnotities, ontmoeting met Rex Warner“, in: *Litterair Paspoort*, 3 (1948), str. 14, 23; *Asmodai in Praag*, str. 36, 135, 140. Aimé van Santen o Trostovi: „Kafka en de Tsjechen“, 107 pozn. č. 1 – Aimé znal *List*,

vyšly Kafkovy *Tagebücher* (Deníky), recenzované Eisnerem a Ludvíkem Kunderou.²⁷ Relevantní jsou také dva články Kafkova známého Willy Haase v *The Central European Observer* z května 1947, které se mi rovněž dostaly do rukou ve Van Santenově archivu. Jeden z článků se týká pražského pozadí Kafkova díla, o němž se Haas později poměrně lapidárně vyjádřil: „Nedokáží si představit, jak ho (Kafku) může vůbec chápat někdo, kdo se nenarodil v Praze a navíc někdy kolem let 1890 nebo 1880.“²⁸ Určitou roli sehrál jistě také Trostův článek v *Listu* o povídce *Das Urteil* (Ortel), ve kterém autor vykládá vše explicitně autobiograficky s odkazem na Kafkova otce.²⁹ Různé okolnosti přiměli Aimé van Santena k výroku:

Kafka nejmenuje téměř nikdy žádnou lokalitu jménem, ale mnohem přesněji např. než Rilke [v *Larenopfer*] zachycuje atmosféru staré Prahy. Rilke popisuje a pojmenovává, Kafka formuje, dělá z města surrealistickou fantasmagorii, povyšuje ji do mysteriózního stavu a nerozlučně spojuje aktuální a nadčasové.³⁰

Velmi důležitý je i další biografický pramen, ke kterému si dokázal Van Santen v Praze zajistit přístup: jednalo se o dvě Kafkovy neteře. Nejmladší Kafkova sestra, která přišla o život v Osvětimi, t. j. jeho milovaná sestra Ottla, si v roce 1920 vzala křesťana Josefa Davida. Měli spolu dvě dcery, Věru a Helenku. Ještě před válkou se Josef s Ottlou rozvedli, aby Josef nebyl zatažen do holocaustu. Protože jejich dcery byly napůl Židovky, byly internovány v Terezíně. Van Santen s nimi poprvé navázal kontakt asi začátkem října 1948 v Praze.³¹ Stýkal se především s Helenkou, ale mluvil i s jejím otcem, který se mimo jiné nechal slyšet, že Kafkovým „největším neštěstím bylo [...] setkání s Maxem

neboť ve stejném ročníku (str. 202–205) vyšla jeho esej o Dostojevském (viz poznámka č. 8) pod názvem „Dostojevský, existenciální romantik“, přeložená Františkem Holešovským, kolegou a známým Aimého; o něm viz: Jan Molitor, „Een Tsjechisch tijdschrift“ [o *Bloku*], in: *Kroniek van Kunst en Kultuur*, 9 (1948), 6, str. 188–189). – Demetz promoval v roce 1948 v Praze a obhájil práci *Vliv Franze Kafky na anglickou literaturu (1930–1947)* po předpublikacích o Hermanu Melvillovi a Sidney Keyesovi v *ČMF*, 31 (1948). V té době vyšla o Kafkovi Siebenscheinova práce: „Franz Kafka a člověk“, in: *Slovesná věda*, 1 (1948), str. 202–213, a „Tragický pohádkář“, in: *ČMF*, 32 (1948/49), 2, str. 75–79.

27 Faber [= P. Eisner], „Ke Kafkovým Deníkům“, in: *Kritický měsíčník*, 9 (1948), str. 325–326; L. Kundera, „Z deníku Franze Kafky“, in: *List SMS*, 2 (1947/48), str. 193–194.

28 „Prague 1912 and the beginnings of Kafka“, in: *The Central European Observer*, 16. 5. 1947, str. 139–140; „The Unforgotten Kafka“, *ibid.*, 30. 5. 1947, str. 156–157. W. Haas, *Die literarischen Welt. Erinnerungen* (München: List, 1960), str. 33 (dochovala se nám Aimého recenze konceptu této knihy, která začíná již zmíněným citátem – bez názvu strojopis/rukopis [recenze článků W. Haase, *Die literarische Welt*; M. Broda, *Streitbares Leben*], > 1961, str. 1 [arch. AvS/DW]).

29 „Na okraj Kafkova Ortelu“, in: *List SMS*, 2 (1947/48), str. 188–192.

30 „Kafka a Češi“, 102 (o Rilkově *Larenopfer* viz: J. M., „Poetický průvodce Prahou“, in: *Kroniek voor Kunst en Kultuur*, 11 (1950), 12, str. 314–319).

31 Úplně první zmínka se objevuje na pohlednici Paulu Rodenkovi, Olomouc, 14. 10. 1948 (arch. AvS/DW).

Brodem“. Podle Van Santena šlo o výrok, který patřil „k tomu nejrozumnějšímu, co jsem kdy koho v souvislosti s Kafkou slyšel tvrdit“.32 Aimé získal povolení prohlédnout si několikrát Kafkovy papíry, které byly jinak uchovávané jako „přísně tajné“: Kafkovy dopisy Ottele, katalog jeho knihovny a manuskript nedokončeného díla *Brief an den Vater* (Dopis otci), které vydal Brod.33 Van Santen si mohl „ten *dopis* (100 stran) číst tak často, jak jen chci. Znáám ho už téměř celý z paměti.“ Relevantní byla v této souvislosti vzpomínka neteří na „hrubě populární způsob, jakým se on [jejich dědeček] vyjadřoval a který pro citace nepřichází v úvahu.“34 Katalog Kafkovy knihovny připadal Aimé van Santenovi pozoruhodný, protože se v něm vyskytovalo k jeho údivu relativně mnoho českých titulů – jmenovitě Goll o Chelčickém a moravských bratřích, Kybal o Františkovi z Assisi, Masaryk o sebevraždě, aforismy Emanuela Tilše, sbírka básní Splav od Fráni Šrámka, Pragmatismus Williama Jamese, dvě sbírky Otokara Březiny a také Čapkovy drama R. U. R., které jsou důkazem – jak se Aimé domníval – Kafkova zájmu o českou kulturu.35

Společným znakem těchto publikací a zdrojů je spojitost mezi Kafkovým dílem a pražskou a českou kulturou, která jej obklopovala. Během svého pobytu (pravděpodobně koncem roku 1947) na zámku v Dobříši, jenž byl centrem spisovatelů, byl Aimé van Santen důrazně upozorněn na tuto souvislost americkým spisovatelem Rexem Warnerem, který byl ovlivněn Kafkou: „Byl toho názoru, že Kafka se dá dobře pochopit pouze tehdy, když na sebe necháte působit fádni

32 Rozhovor s Věrou Saudkovou, Praha 5. 6. 1996 (její sestra si na Aimé van Santena ještě pamatuje); A. v. S., „Pour déplaire“, strojopis [1948] (arch. AvS/DW), str. 7 (srovnej „Das Schloß (Zámek)“, strojopis, datum není uvedeno [koncept knihy *Asmodai in Praag?*] (arch. AvS/DW), str. 3: „Brod mi byl popsán lidmi, kteří ho znají, jako oplzlý hrbáč.“).

33 Pohlednice Paulu Rodenkovi, Olomouc, 14. 10. 1948; dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 26. 11. 1948 (arch. AvS/DW); dopisy Ottele: *Asmodai in Praag...*, str. 30, 47, 140 (srovnej Kafka, *Briefe an Ottila [...]*. Vydali H. Binder a K. Wagenbach (Frankfurt/M.: Fischer, 1974), str. 35, 87, 89). – Aimé si vzpomněl na článek o tomtéž v *Litterair Paspoort* (dopis Sjoerdovi Leikerovi, P. S., Olomouc, 12. 11. 1948), Rodenko si vzpomněl na totéž v *Podiu* a hned požádal „něco o těch věcech od Kafky, které jsi viděl (kdybys nám mohl sehnat Kafku, inéédits, to bys byl úplný anděl!! Pro *Podium* by to znamenalo světovou premiéru.“ (Dopis Aimé van Santenovi, 7. 12. 1948) V roce 1950 se v dopise Rodenkovi vrátil k oběma – nezdařeným – plánům: „Morrien má ještě část rozhovoru s členy Kafkovy rodiny. Mohl bys ho o ni požádat, až ho uvidíš, navíc má k tomu ještě nepublikovaný Kafkův česky psaný dopis s překladem; prostřední část chybí, ale mohl bych ji zpětně zaslat. Napadlo mě, že by možná stálo za to, převzít [do *Podia*] od Kafky něco zatím dosud nepublikovaného.“ (dopis Rodenkovi, Olomouc, asi červen 1950) (arch. AvS/DW)

34 *Asmodai in Praag...*, str. 19, 27 a dále, 47, 28; dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 10. 12. 1948 (arch. AvS/DW).

35 *Asmodai in Praag...*, str. 19, 39, 139; A. v. S., *Over Karel Čapek* (Amsterdam: J. van Campen, 1949), 37; 76; *Asmodai v Prag* (dizertace), str. 19, 21 a dále, 31, 55. – Ani později kontrolovaný katalog a ani knihovna zakoupená v roce 1982 Institutem Franze Kafky ve Wuppertalu nevykazují ve svém inventáři zmíněné tituly (viz J. Born, *Kafkas Bibliothek Ein beschreibendes Verzeichnis* [Frankfurt/M.: Fischer, 1990], str. 9–10, 167–171).

atmosféru staré Prahy.“³⁶ Někteří šli ještě dál a viděli souvislost dokonce i s tehdejší českou literaturou. Tak měl podle Van Santena uvést kolem roku 1922 jistý František Götz v blíže neoznačené „studii“ podobnost s Karlem Čapkem. Další výzkum ukázal, že se zde jednalo o *Anarchii v nejmladší české poesii* pražského učitele, později známého dramaturga Národního divadla v Praze (1894–1974), který v této souvislosti jmenoval Čapkovy *Trapné historky*.³⁷

Ale důležitější než tato pozornost věnovaná Kafkovi byl spíše Van Santenův obrat v jeho přístupu k literárnímu dílu. Až do té doby se alespoň implicitně považoval za pokračovatele metody svého vysokoškolského profesora Van Wijka – dokonce takového, že jeho již zmiňovaný článek o Dostojevském vedl jeho přítele Maxe de Jonga k následujícímu vyjádření: „Vše, co si o Dostojevském myslí, lze najít v jediné kapitole jeho učitele Van Wijka.“³⁸ Zdá se ale, že poté se Aimé od něj začíná odchylovat a vybírá si postup, který sám nazval jako „národně-existencialistický“ a „antropologický“ a který bychom dnes mohli nazvat „kulturněhistorickým“. Van Wijk vycházel vzhledem k ruské literatuře z toho, že je třeba chápat ji jako „a mirror of the spiritual life and historical development of Russia“ (zrcadlo duchovního života a historického vývoje Ruska), že je „the highest expression of the Russian spirit, without which Russian history would appear to be chaos with no organising principle“ (nejvyšším vyjádřením ruského ducha, bez něhož by se ruské dějiny proměnily v chaos bez jakéhokoli řídícího principu), ale v očích Van Wijka zůstává osobnost autora jeho „most essential attribute“ (nejzákladnějším atributem).³⁹ Van Santen zvětšil Van Wijkův kulturně-historický kontext také tím, že do něj úmyslně pojal také náboženství, stavební sloh a politický vývoj. Viděno v tomto světle je obrat Aimé van Santena sice důležitý, ale přece jen méně radikální, než jak on sám tvrdil.

Podnětem pro tento obrat byla četba několika studií. V první řadě je třeba zmínit *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica* (Tělo, smrt a

³⁶ „Boheemse reisnotities...“, 22; „Tsjechoslowaakse Notities – I“, in: *Kroniek voor Kunst en Kultuur*, 9 (1948), 2, str. 63. – O Warnerovi a Kafkovi viz: B. Rajan & A. Pearse (eds.), „A Symposium on Rex Warner“, *Focus One* (Londýn: Denis Dobson, 1945), str. 7–65.

³⁷ *Over Karel Čapek*, str. 38; *Asmodai in Praag...*, str. 48, 141; „Kafka en de Tsjechen“, in: *Litterair Paspoort*, 4 (1949), 29, str. 101–107. F. Götz, *Anarchie v nejmladší české poesii*. II. vydání (Brno: nakl. ST. Kočí, 1922), str. 75 (srovnej str. 139); o Götzovi viz: J. V. Novák & A. Novák, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny* (z.pl.: Atlantis, 1995 [repr. 4. ed., Olomouc: R. Promberger, 1936–39], str. 1504–1505). Nejedná se o nejranější zmínku o Kafkovi v české recepci, jak jsem se domníval – srovnej J. Čermák, „Die Kafka-Rezeption in Böhmen (1913–1949)“, in: *Kafka und Prag*. Přednáška v Goethe-Inst. Praha 24.–27. 11. 1992. Vydali K. Krolop a H. D. Zimmermann (Berlin/New York: W. de Gruyter, 1994), str. 217–237.

³⁸ Max de Jong Hansu van Straatenovi, asi 1. 12. 1946 (arch. HvS/MdJ). V publikacích Aimé van Santena nenacházíme žádné odkazy na Van Wijka.

³⁹ Jan Paul Hinrichs, „A linguist on literature“, in: *Nicolaas van Wijk (1880–1941). A collection of essays on his life and work [...]*, vydali B. M. Groen, J. P. Hinrichs, W. R. Vermeer (Studies in Slavic and General Linguistics, 12) (Amsterdam: Rodopi, 1988), str. 71, 75 a 73.

čert v romantické literatuře, 1930) od Maria Praz, kterou mu daroval v anglickém překladu *The Romantic Agony* (1933) v leidenském období jeho přítel Jacob Evenhuis. Praz zkoumá ve své – toho času – kontroverzní knize romantickou literaturu "under one of its most characteristic aspects, that of erotic sensibility" (z hlediska jednoho z jejích nejtypičtějších aspektů, a sice z hlediska erotické sensibility) (vii). Kniha se skládá z pěti kapitol věnovaných tématům „Medúza“, „Satan“, „Vliv De Sada“, „*femme fatale*“ a „Dekadenti“. Již v roce 1948 o tom Van Santen (zbytečně) „spáchal článek a poslal (jsem) ho Morriěnovi, který ho měl vytisknout v *Criterionu*, ale o tom zatraceném chlapovi jsem pak celé měsíce nic neslyšel.“⁴⁰ Za druhé na Aimé van Santena zřetelně zapůsobily české kulturní dějiny jistého Miloše V. Kratochvíla, nazvané *Tisíciletou stopou československého lidu*, „pilřf v kulturních dějinách Evropy“. Poté co se Aimé van Santenovi (pravděpodobně již v létě 1947) dostal v Praze do rukou Kratochvílův manuskript o baroku, seznámil se Aimé s jeho autorem osobně v Olomouci a nazval ho jedním z těch zdejších lidí, kteří „dokážou pochopit, co mám před očima [...]. Narazil jsem tak na mocný ‚vnitřní‘ pramen síly – s těmito lidmi se dá mluvit; více zatím nepotřebuji.“ V poznámce o „Českých dějinách a jejich perspektivě“ z května 1948, ve které se mimo jiné zabývá také knihou M. V. Kratochvíla a která byla určena pro časopis *Nieuwe Stem*, napsal redaktoru Leikerovi: „tyto knihy je třeba překládat, čím dřív, tím lépe. Nemohu si vzpomenout na žádné knihy, které by tak podněcovaly historické myšlení, daly mi zapomenout na Kafku a Rilkeho... a znovu si na ně vzpomenout. Perspektivu literátům!“ Kratochvílova kniha ho dovedla k následujícímu názoru:

V Evropě neexistuje snad žádný národ, jehož dějiny by byly tak typickým příkladem pro dialektický způsob uvažování, než jak je tomu u českého národa, který musel snášet dvě století habsburské jho v jeho absolutistické a další století navíc v jeho byrokratické podobě. V této vyhraněné situaci může člověk zároveň lépe pochopit Rilkeho a Kafku, než pokud by to záleželo pouze na člověku samém.

I pod barokně-protireformačním tlakem si dokázal český národ (poddaný sedlák) zachovat a živit svůj husitský smysl pro nezávislost. Byli to právě *outsidři* jako Rilke a Kafka, kteří tomuto tlaku podlehlí jako určité metafyzické danosti.⁴¹

40 Mario Praz, *The Romantic Agony*. Z italštiny přeložil Angus Davidson (Londýn [atd.]: Oxford UP, 1933) (Aimé vlastnil toto vydání, cituji z druhého vydání, druhý tisk, 1954). Rozhovor s Jacobem Evenhuisem, Scheveningen [23. 5.?] 1996. O významu Prazovy studie viz např.: A. Heumakers, „De oogst van onze eeuw – Mario Praz: The romantic agony, 1933“, *NRC Handelsblad*, 12. 9. 1997, Knihy. – Aimé dopomohl Rodenkovi k adrese někoho v Římě se slovy: „Požádej ho, ať tě s Prazem kontaktuje, bude se ti to hodit pro tvůj záměr [...]“. (Dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 10. 12. 1948 [arch. AvS/DW]).

41 „Barok en molochisme“, 702 – srovnej „Een Tsjechisch realist. De betekenis van Josef Navrátil“ [I], in: *Kroniek voor Kunst en Cultuur*, 9 (1948), 10, str. 275; 698. dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 2. 6. 1948 (arch. AvS/DW); „Tsjechische geschiedenis en haar perspectief“, strojopis, a k tomu *post scriptum* Sjoerdu Leikerovi, Olomouc, 1/12. 5. [?] – 1948

Vliv Prazovy a Kratochvílovy studie a – dovolu,te, abych to zopakoval – vliv města Olomouce na Aimé van Santena se vzájemně doplňovaly: Praz zdůrazňoval důležitou roli satanského, sadistického, perverzního a násilného elementu v romantice a v dekadenci, jež po ní následovala; Kratochvíl a Olomouc Van Santenovi jasně ukázaly, že se tento vliv ve střední Evropě netýká ani tak romantiky jako spíše katolického baroka. Z toho také vychází ve svém článku „Barok en molochisme“ (Baroko a molochismus) z roku 1948. Na začátku Van Santen tvrdí, že všechny Prazem zmiňované znaky nejsou platné pro romantiku, ale pro baroko a Praz má tedy „prostě určité nedostatky znalosti faktů“, dále tuto výčitku zmírňuje mimo jiné tím, že rozlišuje mezi Prazovým jihoevropským a západoevropským barokem a barokem ve střední Evropě, které Praz zanedbal (habsburská monarchie, Rakousko-Uhersko). Hlavním argumentem Van Santena je, že v této části Evropy „lze studovat neuralgické centrum, test-case, nejcelistvější fosilie, nejen v jejich neponičeném stavu, ale i v jejich neponičeném prostředí, což je možná ještě důležitější.“ Šlo zde o „celistvý a dlouhodobý fenomen“, který v sobě slučoval „všechny životní a kulturní jevy.“⁴²

Toto kulturněhistorické pojetí s důrazem na baroko uplatnil Aimé van Santen poprvé v příspěvku „Franz Kafka en de Tsjechen“ (Franz Kafka a Češi) ve speciálním kafkovském čísle časopisu *Litterair Paspoort*, které bylo vydavatelem Adriaanem Morriënsem plánováno na září 1948, ale nakonec vyšlo o rok později. Spojení mezi Kafkou a barokem dokládá různými fakty: zvířecí příběhy v povídce *Die Verwandlung* (Proměna). *Josephine die Sängerin* (Zpěvačka Josefinka), *Forschungen eines Hundes* (Výzkumy jednoho psa) a *Der Bau* (Stavba) spojuje s De Lautréamontovým animalismem, sadismus vidí v próze *In der Strafkolonie* (V trestné kolonii) – někdo jiný ho o pár let později spojoval s dílem Octava Mirbeause *Le jardin des supplices*⁴³ (Trestná zahrada), které často zmiňoval Praz – a otrockou a ponižující byrokracií v povídce *Der Prozeß* (Proces) a v románu *Das Schloß* (Zámek) pak vnímá jako rakousko-uherský „diabolismus kultury samé“. Na závěr pak umísťuje Kafku na konec rodokmenu démonických svobodných mládenců (což byl „normální stav literárního hrdiny“ od doby romantiky), který začíná postavou Asmodai v apokryfní biblické knize *Tobit*. Výběr této postavy pro název jak monografie, tak i dizertační práce objasňuje explicitně právě ve své dizertaci: Asmodai – démon, „jenž ze žárlivosti zavraždí několik mužů, kteří se chtěli oženit s krásnou ženou“ a jako takový

(arch. AvS/DW). – Miloš V. Kratochvíl, *Tisíciletou stopou československého lidu* (= Vědě lidu XX. věku, 2) (Praha: Sfinx, 1947); dále ještě upozorňuji na publikaci Otakara Odložilka *Nástin československých dějin* (5. vydání, 1947).

42 „Barok en molochisme“, str. 692, 697, 698; „Barok, geen molochisme“, in: *Podium*, 5 (1949), 9/10, str. 561–562. Srovnej *Over Karel*, str. 26, kde není patrná Van Santenova kritika Prahy.

43 Viz W. Burns, „In the Penal Colony: Variations on a theme by Octave Mirbeau“, in: *Accent*, 17 (1957), 2, str. 45–51; zpracováno in: H. Binder, *Kafka-Kommentar zu sämtlichen Erzählungen* (München: Kindler, 1975), str. 176–181; viz též: F. Kafka, *In der Strafkolonie. Eine Geschichte aus dem Jahre 1914*. Vydal K. Wagenbach. Přepřacované a rozšířené vydání (Berlin: Wagenbach, 1995), str. 107–113.

„hlavní archetyp“ – „představuje sterilitu a na základě toho závist, jež se v libovolném pořadí vztahuje na jeden nebo více manželských párů“, a tak

nejsnáze vyjadřuje psychologické komponenty Kafkovy osobnosti. Přirozené založení, jež je typické hlavně pro jeho první tvořivé období. Toto založení se během jeho života spojuje s kulturním komponentem. Člověk Kafka je vydán vnějšímu světu, nenachází ve své situaci žádně pochopení, studuje dějiny práva c.k. monarchie a orientuje se v Praze, v tom komplikovaném kulturním komplexu tehdejší doby.

Popravdě řečeno není mi to dosud úplně jasné, ačkoli je pravda, že přinejmenším v Kafkově raném díle je svobodný mládenec zajisté častým motivem. V monografii se Van Santen věnuje „asmodaeiskému komplexu“ pouze okrajově.⁴⁴

Monografie Aimé van Santena, která tedy vznikla před dizertací, se skládá z úvodu, devíti kapitol a z chronologie. První kapitola je určitou životopisnou skicou, každý rok života je shrnut v závěrečné chronologii. V ostatních kapitolách se autor blíže věnuje Kafkovým povídkám *Beschreibung eines Kampfes* (Popis jednoho boje), *Das Urteil* (Ortel) a *Die Verwandlung* (Proměna), jeho třem románům, ‚čínskému cyklu‘ a próze *Ein Hungerkünstler* (Umělec hladu). Závěr tvoří několik narážek proti Maxi Brodovi.⁴⁵ O tom se už však dále nebudu zmiňovat, protože mě v této souvislosti zajímá pouze perspektiva, z níž dal Aimé podobu své interpretaci Kafky.

Tato perspektiva se příliš neliší od perspektivy v článku, který byl uveřejněn ve speciálním čísle *Litterair Paspoort* věnovaném Kafkovi. Jejimi prvky jsou opět ponížující „byrokratická absurdnost“ v c.k. monarchii, „institucionální symbolismus“, schematický „analogismus“, středoevropské baroko se svou surovostí (to je spojováno s Kafkovým přítelem z mládí Oskarem Pollakem, kunsthistorikem a znalcem baroka, a s jeho hlavními představiteli – jezuiti, a zvláště pak s Ignácem z Loyoly) a zájem o českou literaturu. Kromě toho se zde dá najít také něco z Freudovy psychoanalýzy.⁴⁶ Je nápadné, že Aimé van Santen vůbec nezmiňuje své československé zdroje inspirace – především Kratochvíla

44 Dopis Sjoerdu Leikerovi, Olomouc, 11. 7. 1948 (arch. AvS/DW). „Čapeks Apocryphenboek“, str. 122–123; *Asmodai in Prag* (dizertace), str. 10–11; *Asmodai in Praag...*, str. 34–35. – Animalismus: srovnej J. M., „Opmerkingen over de nieuwe toegepaste kunst uit de Sowjet-Unie“, str. 460.

45 Prepublikace kapitoly o ‚čínském cyklu‘, nazvané „Staatsraison en volksbegoocheling“, vyšla pod názvem „Kafka als staatsfilosoof“ v *Podiu*, 6 (1950), 7, str. 420–430, o *Ein Hungerkünstler* vyšlo „De kunstenaar en de honger“ jako „Kafka's Hungerkünstler“ v *Podiu*, 6 (1950), 10/12, str. 630–637, chronologie též v *Litterair Paspoort*, 4 (1949), 29, str. 116–118, v čísle věnovaném Kafkovi.

46 *Asmodai in Praag...*, str. 15, 17; str. 20–24 (viz také 60–62, 79–81); 22–23, 81, 100; str. 18–19, 38–39, 138–140; str. 35, 52, 55–56, 65–66, 77, 82.

(role baroka), Eisnera (Praha jako ozdoba) a Trosta (zámek Frýdlandt jako model zámku).

V červnu 1949 byla uzavřena smlouva s vydavatelstvím De Driehoek, v níž byl jako dodací termín určen duben 1950.⁴⁷ Skoro dva roky po prvním nápadu napsat monografii o Kafkovi v březnu 1950 mohl Van Santen – byť pod tlakem naléhavého dopisu vydavatele – svou práci dokončit. Pravděpodobně koncem roku 1949, půl roku poté, co uzavřel smlouvu s vydavatelstvím, napsal Rodenkovi:

Tu knihu o Kafkovi jsem měl mít hotovou už před koncem listopadu [1949?], ale nemohl jsem si nikde půjčit psací stroj, a tím se celá věc zpomalila, až jsem náhle 1. listopadu dostal strach a začal jsem jako blázen přemýšlet a psát, což vedlo k tomu, že kniha byla koncem listopadu takřkajíc hotová, až na poslední dvě tři stránky, které jsem najednou nebyl s to dokončit. Od té doby mám k celé věci odpor. Věřím, že se mi podařilo zpracovat spoustu nového materiálu a poukázat tak na nové možnosti pohledu na věc; svým způsobem jsem tedy vlastně spokojený.

O několik měsíců později již mohl Aimé van Santen svou studii o Kafkovi zhodnotit, přičemž vyjádřil jasně své ambice:

Pro tuto práci jsem nashromáždil více materiálu než pro jiné práce a věřím, že jsem skutečně objevil archimédovskou páku, abych tak o něm (o Kafkovi) vyvrátil všechny divoké spekulace a abych ho vrátil oběma nohama na zem, odkud se ho pokoušeli s veškerou vehemencí vyštvať - ale jak jsem řekl, ztratil jsem chuť pokračovat; to hlavní jsem sice napsal a doufám, že se to dá číst vedle ostatních elaborátů, ale chtěl jsem, aby všechno do sebe přesně zapadalo, aby se na to nedalo nic namítnout a aby existovalo konečně něco, v čem by Jan Molitor přesáhl sám sebe. Takže, základy byly položeny [...]. Ale ještě to není ‚lückenlos‘ (bez chyby), spojení mezi různými vrstvami a souborným dílem není ještě kompletní. Kdyby to bylo kompletní, řeklo by se, že jde o převratnou událost; je to samozřejmě přesně to, co mám na zřeteli a čeho lze docílit pouze maximálním spojením vědeckosti, vystříháním se spekulace nebo dogmatiky s triumfy intuice (která je samozřejmě základem ‚vědeckosti‘, v tomto ohledu si nemusíme nic namlouvat). Možná je to příliš široce pojmutý plán, a právě proto nemohu být spokojen; když si jen pomyslím, že ostatní se spokojili s několika předsudky a koníčky (sionismus, dialektická teologie, psychoanalýza), není můj výsledek zatím vůbec ubohý.

Koncem roku 1950, když měla kniha vyjít, byl svým způsobem ještě kritičtější:

Myslím, že se to určitě nebude líbit. Každopádně bych teď dokázal napsat lepší

⁴⁷ Smlouva se ještě nachází v archivu nakladatelství De Driehoek v Amsterdamu (srdečný dík W. Heulovi, současnému řediteli nakladatelství).

knihu a vidět jiný smysl v *Strafkolonie* a povídkách jako *Blumfeld, Bau, Forschungen*, zvláště když nejsem handicapován požadavkem opatřit ji úvodem.⁴⁸

Vydavatel H. Methorst tak úplně nadšený nebyl: obsahem sice ano, ale ne stylem, „špatnou nizozemštinou, především tou spoustou cizích slov.“ Van Santen proto souhlasil s tím, že redaktor text opraví.⁴⁹

Jak vznikla Santenova dizertace z jeho právě dokončené monografie? Jaké úpravy musel provést, aby mohl předložit přijatelnou dizertaci? A to všechno v poměrně krátké době, neboť rok a půl po komunistickém puči začal Van Santen tlačit čas; jeho přítomnost byla už od podzimu 1948 stále méně vítaná, jak vyplývalo z pro něj „zcela nečitelných dopisů“ z rektorátu a také z Ministerstva školství v Praze.⁵⁰ Po dokončení knihy o Kafkovi měl svým promotorům přece jen co nabídnout. V květnu 1950 informoval Rodenka:

Mezitím mě hrozně trápil čas, který jsem jen tak promarnil, protože jsem se zde dohodl s několika profesory, že tady celou knihu s výtahem v němčině odevzdám jako dizertaci; to, že to vyjde v knižní podobě, považují za dostatečnou garanci úrovně obsahu.⁵¹

K úpravám muselo dojít ve velmi krátkém čase a vše bylo dokončeno na podzim roku 1950. Na udržování kontaktu s Holandskem neměl tehdy čas. 18. října Rodenkovi napsal:

Důvodem, proč jsem se neozval dřívě, je kromě obvyklého zpoždění skutečnost, že jsem musel nejprve udělat německý překlad části knihy o Kafkovi. Vlastně jsem to přepracoval – určité myšlenky jsou teď opět o něco jasnější. Včera jsem to dodělal a odevzdal. Pokud mi to mrazivé počasí dovolí, doufám, že co možná nejdřívě odpromuji, protože nemohu – stejně jako Kafka – proniknout do úředničiny, která by mi mohla poskytnout peníze.⁵²

48 Dopisy Rodenkovi, Olomouc, konec (?) roku 1949 a 17. 3. 1950 (arch. AvS/DW). Pohlednice Rodenkovi, Olomouc, 28. 11. 1950 (arch. AvS/DW).

49 Dopis Rodenkovi, Olomouc, konec května 1950 (arch. AvS/DW).

50 Koncept dopisu pro rektorát univerzity v Olomouci, Olomouc, 7. 12. 1948 (arch. PUO), a další korespondence 1948–51 (arch. PUO, arch. AvS/DW).

51 Viz poznámka č. 49.

52 Dopis Rodenkovi, Olomouc, 18. 10. 1950 (arch. AvS/DW). – Už o dva roky dřívě přemýšlel Aimé van Santen o možnosti přeložit do češtiny svou práci o Čapkovi i tu o Kafkovi (dopis neznámému vydavateli, Olomouc, 16. 11. 1948 [arch. AvS/DW, složka „Liter. korespondence“], v němž A. v. S. zdůraznil, že nizozemská monografie o Kafkovi už vyšla), ale tyto překlady – pokud vím – nikdy nevyšly.

Dizertace se skládá ze tří dílů, z nichž pouze první a největší nese název, a to „Die Zeit“ (Čas). Další dva díly tvoří čtyři desetiny celého díla. První závěr: dizertace je, co se týče záměru, poměrně nevyvážená a vzbuzuje dojem, jako by byla psána ve spěchu. Porovnáním obou publikací⁵³ zjistíme, že první díl „Die Zeit“ je založen na první, životopisné kapitole „De Tijdlijn“ (Časová přímka) z monografie, navíc bylo použito kapitol týkajících se próz *Der Prozeß* (Proces), *Das Schloß* (Zámek) a *Ein Hungerkünstler* (Umělec hladu). Další dva díly se opírají především o kapitolu „Staatsraison en Volksbegoocheling“ (Státní rozum a klamání národa), tedy o kapitolu, ve které se nejvíce vyjadřuje k politice. Aimé sám nazval Kafkovu filozofii práva a státu ve své dizertaci „důležitou kapitolou“ pro jeho myšlení, „ačkoli se mu nikdy nepodařilo říci něco rozhodujícího.“⁵⁴

Když člověk prochází celou dizertací, nezbaví se dojmu, že je v porovnání s monografií poměrně zpolitizovaná, a to sice v komunistickém a nacionalistickém slova smyslu. Nepochybně toho bylo třeba pro uchlácholení promotorů. Tak se z neutrálně označovaného vídeňského kunsthistorika stává v dizertaci „jeden z velkých českých kunsthistoriků [...], jeden z Vídeňáků českého původu, kteří svou národní příslušnost nikdy nepopřeli.“ Zatímco v monografii byla citována slezská *Weberballade* (Balada tkalců) pouze jako motto před kapitolou o *Procesu*, v dizertaci byla povstání tkalců věnována daleko větší pozornost. To samé platí i pro Kafkovo nadšení pro českou literaturu. Pouze v dizertaci se Aimé zešíroka zabývá Kafkovým zájmem o dělnické hnutí, pouze zde nazývá myši v *Josefine, die Sängerin* (Zpěvačka Jozefinka) „proletářským národem“, pouze zde užívá kritickou recenzi Rudolfa Fuchse na Kafkův životopis M. Broda v moskevském listu *Internationale Literatur* z roku 1938, v níž se obhajuje „sociální interpretace“ Kafkova díla. A tak dále.⁵⁵

⁵³ Ze dvou zpočátku neidentifikovatelných typoskriptů ve Van Santenově archivu u Daisy Wolthers, nesoucích název „I Die Zeit“, vyplývá (poté co byla objevena olomoucká dizertace), že se jedná: (1) o dřívější verzi, skládající se ze dvou navzájem různě opravovaných a neúplných kopií (str. 3 & 8–58), (2) jde o kopii textově identickou s textem dizertace, ale napsanou na jiném psacím stroji, opravenou rukou po okrajích textu. Olomoucký exemplář je zjevně druhou nebo možná i další kopií. (Pouze „Anmerkungen und Bibliographie“ jsou napsány na stejném stroji jako dřívější verze (1); originál byl pravděpodobně předán promotorům.)

⁵⁴ Viz pozn. č. 45. Srovnej *Asmodai in Prag* (dizertace), str. 39–42, 44–50, 57–61, 62, *Asmodai in Praag...*, případně str. 97–100, 100–103, 104–108, 109. *Asmodai in Prag* (dizertace), str. 15.

⁵⁵ *Asmodai in Praag...*, str. 30, 77, 19 (srovnej 137–138), *Asmodai in Prag* (dizertace), str. 7, 16–18 (srovnej 33–34), 21–23, 18–20, 22. – Fuchsova recenze se objevila pod titulem „social awareness“ in: A. Flores (ed.), *The Kafka Problem* (New York, 1946), str. 247–250, sbírka, která byla Van Santenovi pravděpodobně propůjčena přes redaktora *Kroniek van Kunst en Kultuur*, Kafkova velkého ctitele Lou Lichtveldta (pseudonym Albert Helman) (dopis L. P. J. Braata, Amsterdam 23. 5. 1948 [arch. AvS/DW, složka „Literrární Korespondence“]; srovnej *Asmodai in Prag* [dizertace], str. 11 & „Anmerkungen und Bibliographie“). V roce 1954 měl být Aimé prostřednictvím gentského znalce Kafky Hermana Uyttersprota požádán Floresem o příspěvek do sbírky *Franz Kafka Today* (1958) (dopis H. Uyttersprota

Tento zřetelný politický tón padl do noty promotorům Van Santena, Pavlu Trostovi a Josefu Kvapilovi. Kvapil nazval ve svém posudku dizertace Kafku někým, „jenž z čtveřice Rilke–Werfel–Brod–Kafka měl nejbližší k českému národu a české kultuře, stejně jakož k českým revolučním demokratům a z části již také k hnutí socialistickému.“ Zmínil se spokojeně „např. o celkem dobrém zjištění literárního motivu ďábla v kapitalistické společnosti“ a o aplikaci Leninova principu socialistického realismu, podle kterého musí být umění odrazem sociální skutečnosti. Z dizertace vyplývá nedostatečná historická znalost pozice Čechů v rakousko-uherské monarchii. Trost částečně souhlasil s Kvapilovou kritikou a přidal k ní několik dalších bodů. Podle něho nebyla dizertace „propracovaná, nýbrž je to dost volná řada glos“, dále jsou tu podle něj „vedle pozoruhodných myšlenek i pochybné nápady“. To určitě neplatilo o hlavní myšlence Van Santena, totiž o „správné koncepci“, o habsburském motivu, že „Kafku je třeba vykládat z (pozice) soudobé Prahy a její specifické společenské problematiky.“ „Van Santen staví do popředí Kafkův zájem o dělnickou otázku, o revoluční hnutí, o ‚proletářský český národ‘; dokazuje, že Kafka nepřestal trpět vědomím o ‚falešné situaci vůči dělníkům‘ – jako syn svého otce a jako veřejný úředník.“ „Tato koncepce nebyla dosud vyčerpána.“ Pravděpodobně díky tomuto silnému výchozímu bodu, který většina schvalovala, připustili jak Kvapil, tak i Trost Van Santena s jeho – co se týče vypracování – slabou dizertací (částečně se stejnými výtkami, jaké uvádělo vydavatelství) k „přísným zkouškám doktorským“,⁵⁶ které se nakonec konaly 21. prosince 1950. Měsíc poté se objevila v Nizozemí v obchodech kniha *Asmodai in Praag*.

Mezitím se Van Santen připravoval na nucenou cestu zpátky do Nizozemí – určitě to bylo poté, co odmítl vládní návrh, aby napsal pozitivní knihu o Československu. Žil v nouzi: poslední rok se živil prodejem antikvárních knih a své holandské přátele musel dokonce požádat o potravinové balíčky. Dne 8. května 1951 se náhle objevil v Amsterdamu u Maxe de Jonga.⁵⁷ Bohužel však bez ženy, dítěte a tchyně, kterým KGB nedovolila opustit zemi. Díky svým dobrým

---

N. Bakkerovi, Gent 29. 8. 1954 [v mém vlastnictví]). Ve Van Santenově archivu (arch. AvS/DW) se nachází typoskriptum „Syngensis or Intercode [původně: Between two languages] (Franz Kafka and the problem of interplay [původně: interlinguism])“, které obsahuje poznámku – adresovanou Uyttersprotovi?: „Toto pojednání bylo napsáno na žádost prof. Angela Florese z Wisconsinu, USA, pro sbírku úvah o Kafkovi, která by měla vyjít ještě tento rok. Vidíte tedy, jakým přínosem byla naše diskuze o Kafkovi!“ Přispěvek Aimé van Santena neprošel. – O Fuchsovi viz: *Asmodai in Praag*..., str. 19, 138, 139.

56 Josef Kvapil, „Posudek rozpravy AIMÉ VAN SANTEN, ASMODAI V. PRAZE“, 14. 11. 1950; Pavel Trost, „Posudek“, 16. 11. 1950 (arch. PUO). O Leninově literární koncepci viz např. jeho pojednání „Lev Tolstoj als spiegel van de Russische revolutie“, in: *Over Tolstoj* (Moskva, 1974), str. 5–11.

57 Rozhovory s Nadjou van Santenovou, 1996. Dopis Paulu Rodenkovi, Olomouc, 16. 9. 1950 (arch. AvS/DW). De Jong, *Dagboek*, III: 1950–1951, str. 264. Teprve o půl roku později se 13. 10. 1951 objevila v *Algemeen Handelsblad* zpráva o návratu Aimé van Santena. Je možné, že se mezitím vrátil zpět.

kontaktům s Rudou armádou, která pracovala proti KGB, mohli po kratší době žena a dítě pryč. Co se týče jeho tchyně, navrhoval Van Santen už dříve a nyní i v Amsterdamu Maxovi, aby se s ní naoko v zastoupení oženil, a tak mu pomohl dostat ji ze země. Max ale stále odmítal. Poté se uvažovalo o fingované svatbě s jedním mužem z Rotterdamu. Do celé záležitosti bylo zapojeno ministerstvo zahraničních věcí, které se skutečně snažilo pomoci, ač BVD (nizozemská tajná služba, pozn. překladatelky) doporučilo, aby se „od pana Van Santena zachoval distanc.“ O několik let později přijela i tchyně Van Santena, a sice na přimluvu jeho bratra Joopa u autorit v Moskvě.⁵⁸

Jak již bylo řečeno, neměl Aimé van Santen o vlastní knize příliš dobré mínění. V dopisu z konce roku 1950 píše: „Myslím, že se to určitě nebude líbit. Každopádně bych teď dokázal napsat lepší knihu.“ Jeho přítel Max de Jong nebyl příliš nadšen – „U Erasma jsem si prohlížel knihy, které bych nechtěl, a pak jsem si přece kvůli své dobré pověsti koupil Aimého knížku“, zapsal si do deníku v květnu 1951.⁵⁹ Někteří recenzenti byli podobně jako De Jong na rozpacích, další byli naštěstí nadšeni. Jedním z prvních recenzentů byl K. H. Miskotte, bartiánský teolog, který razil recepci Kafky ve 30. letech – zvláště Marsmanovu – s religiózní interpretací orientovanou na Maxe Broda. Je to velmi odmítavá recenze. Podle něj sice Aimé van Santen umístil vedle „nejasné citové interpretace“ „interpretaci sociologickou“, která je založena na „konkrétním prostředí Kafkova mládí“, ta ho však neposunula „o nic dále v *chápání* tohoto podivuhodného díla.“ Van Santen příliš zdůrazňuje biograficko-historický element a je vlastně „určitě méně kongeniální“ než Brod a „jde vsříc mase“. Pro jistého Govaarta byl Kafkův vztah k otci a k městu centrálním tématem u Aimé van Santena. Neměl rád interpretace à la Miskotte, ale Van Santen bral příliš málo v úvahu „ten věčný teocentrický postoj židovského ducha“. Kromě toho selhala struktura knihy a Aimé ji opomněl rozšířit o „obecně lidské problémy“. V několikařádkovém oznámení o vydání knihy v listu *Vrij Nederland* citoval neznámý autor (Johan van der Woude?) text z obalu knihy a došel k závěru, že ho Van Santen „spíše ve své knize nepřesvědčil“ o správnosti svého tvrzení, že Kafkovo dílo není nejasné. O tři týdny později se v deníku *Utrechtsch Nieuwsblad* objevil posudek od jistého E. B. (nešlo o F. Bordewijka, který toho času psal recenze pro tyto noviny). Pro něj byl Kafka především „záhadný“ a Van Santen mu podal několik klíčů k vyřešení této záhady. Knížka, která byla co do stylu „poměrně neucelená a málo pružná“, mu nabídla „volný rozhled na mnohé kafkovské fenomény“, Kafka je v ní „důkladně prohlížen ze všech stran, takže každý má možnost prohlédnout si pozorně a detailně vše, co je na Kafkovi literárního.“ Svého času však známý recenzent Van Heerikhuizen tak nadšen nebyl:

⁵⁸ Dopisy pražského vyslanectví ministerstvu zahraničních věcí, Praha, 9. 8. 1951, 4. 4. & 10. 10. 1952; dopis Ministerstvu zahraničních věcí, Rotterdam, 15. 8. 1951 (vše in: arch. DD, GS 1945–54, inv. č. 413.03). De Jong, cit. práce. Rozhovory s Nadjou van Santenovou, 1996.

⁵⁹ De Jong, *Dagboek*, III: 1950–1951, str. 264.

podle něj vydechuje studie Van Santena „šaškovského volnomyšlenkářského ducha“ – vzpomeňme na M. Praze jako na zdroj inspirace! – a vyjádřeno téměř slovy promotora Trosta, obsahuje „neuspořádanou spoustu dobrých nápadů a pozorování.“

Dva Aimého známí, Van Santenem kritizovaný Adriaan Morriën a přítel Paul Rodenko, reagovali teprve v roce 1952. Morriën se vyjádřil stručně a jasně: pochválil Van Santena, stejně jako Trost, za podniknutí toho, „co bylo sice logické, ale do té doby vesměs zanedbáváno“, tj. kulturně-historické pojetí: Kafka byl „dítětem své doby a své společnosti, ačkoli obojí kritizoval grandiózním způsobem.“ Rodenko, který mohl sledovat vznik knihy více méně díky společnému dopisování, byl potěšen „od-Brod-štěním“ Kafkova díla – zbavením se Brodovy všudypřítomné interpretace, ale postrádal – pravděpodobně s ohledem na Prazovu studii, kterou také znal – srovnání románu *Das Schloß* se zámkem Silling z De Sadova díla *120 journées de Sodome* (120 dní v Sodomě). Také známého kritika Bena Stromana potěšilo osvobození Kafkova díla od Brodovy „emballage“, ale Van Santenovo pojetí se mu zdálo být zase příliš jednostranně biografické, a proto příliš jednoduché. Zvláštní byla jeho výtku, že Van Santen Kafku počítá do romantiky a ne do baroka. Skutečností je, že Van Santen zdánlivě dělal obojí, a tak se zdálo, že nezaujal jasný postoj svými, jak Stroman správně viděl, „v žádném případě jasně formulovanými tvrzeními“. ⁶⁰ Tolik k tehdejší recepci.

Van Santen reagoval na dvě recenze v nepublikované poznámce, pravděpodobně ještě v roce 1951: reagoval na Miskotta a na krátkou recenzi v deníku *Vrij Nederland*. Ale jeho replika si není příliš jistá v kramflecích: Oba obviňuje především z toho, že si přečetli pouze text na obalu, který nepochází od něj, ale od vydavatele. Poukazuje na to, že měl přístup k takovým informacím, které neznají, a dodává pak triumfálně – a trochu prorocky, jak se ještě ukáže – že jeho studie „bude aktuální ještě v době, kdy po Miskottově neštěkně ani pes, i kdyby si přišpendlil na hrud' stovky doma vyrobených plechových medailí za „progresivitu“.“ Ale v dopise Rodenkovi dal Miskottovi za pravdu v tom bodě, že „šel hodně vstříc masé“. A krátce na to už mohl Rodenkovi sdělit, proč byla Miskottova recenze tak negativní; zrovna totiž slyšel, že

Miskotte sám už před válkou napsal pojednání o Kafkovi, cítil se být tedy

⁶⁰ K. H. Miskotte, *In de Waagschaal*, 18. 5. 1951 (výstřížek v arch. AvS/DW); Th. Govaart, „Poging tot Kafka-interpretatie“, [neznámé periodikum], po 18. 5. 1951 (výstřížek v arch. AvS/DW); Anon., „Boekenjournaal“, *Vrij Nederland*, 4. 8. 1951; E. B., „Franz Kafka en zijn werk. Naar oplossing van raadselen“, *Utrechtsch Nieuwsblad*, 25. 8. 1951 (výstřížek v arch. AvS/DW); F. W. van Heerikhuizen, „Van en over Kafka“, *Het Boek van Nu* 5 (1951/52) 5 (leden), str. 97–98; A. Morriën, „Genie der tegenstrijdigheid“, *Het Parool*, 26. 1. 1952; P. Rodenko, „Kafka 'ont-broddelt'“, *Critisch Bulletin* 19 (1952) březen, str. 130–133 (také in: P. Rodenko, *Verspreide kritieken*. Vydal K. Hilberdink [= *Verzamelde essays en kritieken*, 4] [Amsterdam: Meulenhoff, 1992], str. 286–288); dopis Rodenkovi, Olomouc, 10. 12. 1948 (arch. AvS/DW; viz také pozn. 40); B. Stroman, „Franz Kafka en emballage“, *Kroniek van Kunst en Cultuur* 13 (1953) 5 (červen), str. 102–104.

osobně zasažen a pravděpodobně se domníval, že jsem si ho vzal na mušku svou nenávisť k Bohu a zahofklostí vůči farářům. Teď by mu měl prostě někdo jednoduše říct, že jsem neměl vůbec příležitost, abych se seznámil s jeho spisy, a že bych za jiných okolností držel jazyk za zuby o progresivních farářích, kteří to přece myslí tak dobře a kteří se nechtějí cítit trapně kvůli skutečnosti, že jsou stejně nepovedení poustevníci. Ale koho bych pro to měl poslat? ⁶¹

Po vydání *Asmodai in Praag* se Aimé van Santen pokoušel o kariéru na univerzitě. Kolem roku 1955 byl několik let odborným asistentem na utrechtské univerzitě; zde začal v roce 1958 pracovat na studii o fenoménu dvojjazyčnosti, zvláště u Kafky. Z této studie se dochovalo množství poznámek, ale k samotné publikaci nikdy nedošlo. Nedostal místo univerzitního profesora a svou pozornost upřel na básnictví, zvláště pak na jeho kombinaci s výtvarným uměním, tzv. „lettrismus“. Následovalo několik publikací v *Gard Sivik*, hodně z nich se dochovalo. V roce 1965 byl pozván kongres o Kafkovi v Berlíně, ale musel odmítnout, protože jeho pas nebyl včas připraven. Později se zcela věnoval rozvoji nové logiky. Jeho přítelkyně se mezitím postarala o to, že v roce 1979 vyšel přetisk jeho knížky o Kafkovi. Aimé van Santen zemřel v bytě své přítelkyně v Haagu 21. února 1988, pouze několik měsíců po velkém interview, které s ním udělal pro list *Vrij Nederland* Igor Cornelissen.

Dovolte mi, abych zakončil svůj projev reakcemi na přetisk Van Santenovy studie v roce 1979, téměř o 30 let – a tedy o tolik nových interpretací Kafky – později. Podle Hanse Warrena byla Van Santenova metoda „zastaralá“, nicméně přesto zaznamenal „zajímavé výsledky“, lepší než „intelektuální nesmysly“ imanentních vykladačů. Jan Verstappen považoval Van Santenovo „odmytologizování“ Kafkova díla za „určité klasické poznávací znamení“ kulturně-historických studií o Kafkovi, které se objevily po Van Santenovi; vlámský znalec Kafky Ludo Verbeeck se vyjádřil ještě pochvalněji: knížka mu i přes gigantické zkoumání Kafky stále ještě nabízí „zdravý pohled“ na Kafku, což pro něj znamenalo „ve více ohledech originální příspěvek“. ⁶²

Teď, léta Páně 1997, je třeba konstatovat, že již několik let vyhrává kulturně-historické chápání Kafkova díla před pojetím nazývaným v pejorativním slova smyslu „pozitivistické“. V této souvislosti upozorňuji jednak na dobře známého Klause Wagenbacha a Hartmuta Bindera, jednak na Christopa Stölzla a jeho sociálně-historické pojetí (1975), na zájem Giuliana Baioniho o židovské myšlení (1984), na přehled estetických koncepcí v habsburském *fin de siècle* (1992) od Marka Andersona a na pozornost, kterou věnuje Sander Gilman tehdejšímu

⁶¹ Manuskript bez titulu „Dat er zonder kennis van zaken (Že bez znalosti věcí)...“, nedatováno (>4. 8. 1951) (arch. AvS/DW); dopisy Rodenkovi, Rotterdam, 26. 6. 1951 & červen/červenec [?] 1951 (arch. AvS/DW).

⁶² H. W. [arren], „Uit het Duits“, *Provinciale Zeeuwse Courant*, 15. 3. 1980; J. Verstappen, „Boeken over Slauerhoff en Kafka“, *Het Binnenhof*, 3. 5. 1980; L. Verbeeck, „Frisse kijk op Kafka“, *De Standaard*, 9. 5. 1980.

pojetí zdraví a nemoci (1995) a na snahu těchto všech umístit Kafkovo dílo do těchto kontextů. Anderson mluví o „historické kontextualizaci“, Gilman to nazývá „psychohistorickým“ pojetím.⁶³ Ale ať už to nazýváme jakkoliv, musím konstatovat, že se Van Santenova monografie *Asmodai in Praag*, i když byla možná jednostranná (Reffet)⁶⁴, stala teď, o půl století později, právě díky svému pojetí opět moderní.

Překlad: Eva Toufarová (UP Olomouc)

-
- 63 C. Stözl, *Kafkas böses Böhmen. Zur Sozialgeschichte eines Prager Juden* (Mnichov: ed. text + kritik, 1975; G. Baioni, *Kafka: letteratura ed ebraismo* (Turin: Einaudi, 1984); M. M. Anderson, *Kafka's Clothes. Ornament and Aestheticism in the Habsburg fin de siècle* (Oxford: Clarendon Press, 1992), str. 15; S. L. Gilman, *Franz Kafka. The Jewish Patient* (New York/Londýn: Routledge, 1995), str. 9.
- 64 M. Reffet, „Die Rezeption Kafkas in der katholischen Literaturkritik“, in: W. Kraus & N. Winkler (vyd.), *Das Phänomen Franz Kafka. Vorträge des Symp. Der Österr. Franz Kafka-Gesellschaft in Klosterneuburg im Jahr 1995* (Praha: Vitalis, 1997), str. 118.